

ШПІЛЯРЕВИЧ В. В.,

кандидат юридичних наук,

викладач кафедри кримінального права

*(Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника)*

УДК 343.21

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Стаття присвячена комплексному дослідженню сутності та змісту заходів безпеки за кримінальним правом України з урахуванням відповідних надбань науки кримінального права.

Ключові слова: *протидія злочинності, кримінальний кодекс, заходи кримінально-правового характеру, заходи безпеки, «небезпечний стан» особи.*

Статья посвящена комплексному исследованию сущности и содержания мер безопасности по уголовному праву Украины с учетом соответствующих достижений науки уголовного права.

Ключевые слова: *противодействие преступности, уголовный кодекс, меры уголовного-правового характера, меры безопасности, «опасное состояние» человека.*

This article dedicated to complex research of essence and content of safety measures according to Ukrainian Criminal Law with considering of relevant achievements of science of Criminal Law.

Key words: *crime prevention, Criminal Code, measures of Criminal Law, safety measures, “dangerous condition” of person.*

Вступ. На сучасному етапі розвитку кримінально-правової науки є чимало питань, які потребують наукового вивчення та законодавчого закріплення. Однією з найбільш складних і дискусійних у теорії кримінального права є проблема, що стосується дослідження сутності та змісту кримінально-правових заходів безпеки. Це обумовлено тим, що важливу роль у сфері протидії злочинності, яка сьогодні є надзвичайно актуальною, виконують не тільки заходи покарання, а й інші, передбачені чинним Кримінальним кодексом України (далі – КК України), заходи, що належать до так званих заходів безпеки, – інституту, який добре відомий багатьом державам світу, оскільки вони здійснюють спеціальну превенцію щодо осіб, що перебувають у так званому «небезпечному стані», який об'єктивно свідчить про їхню готовність у майбутньому повторно вчинити те чи інше суспільно небезпечне діяння, передбачене відповідною статтею Особливої частини КК України.

Доцільно зазначити, що окремі аспекти дослідження кримінально-правових заходів безпеки висвітлюються в працях С.Г. Келіної, Є.Д. Медведева, А.А. Жижиленка, Т.В. Непомящої, О.С. Пунігова, О.Л. Ременсона, М.С. Таганцева, І.М. Горбачової, О.В. Козаченка, Ю.А. Пономаренка, В.О. Тулякова, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка та інших учених. Однак їхні праці виступають тільки фундаментальною базою для детального вивчення цієї проблеми.

Постановка завдання. У зв'язку з цим метою статті є комплексне дослідження та формулювання власних висновків щодо сутності та змісту кримінально-правових заходів безпеки з урахуванням відповідних надбань науки кримінального права.

Результати дослідження. Під заходами безпеки слід розуміти різновид заходів кримінально-правового характеру, передбачених КК України, які від імені держави за мотивованим рішенням суду застосовуються до особи, яка перебуває у «небезпечному стані», з метою запобігання повторному вчиненню нею суспільно небезпечного діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України [1, с. 4, 8, 12].

Термін «кримінально-правові заходи безпеки» не слід ототожнювати із такими поняттями, як «інші заходи кримінально-правового характеру» та «інші кримінально-правові наслідки», про які йдеться у ч. 3 ст. 3 КК України [2, ч. 3 ст. 3].

Зокрема, на науковому рівні під «іншими заходами кримінально-правового характеру» розуміють систему усіх інших, окрім заходів покарання, передбачених законом України про кримінальну

відповідальність, заходів впливу – це і заходи заохочення [3, с. 65; 284, с. 163; 5, с. 6; 6, с. 279], і заходи безпеки [3, с. 65; 4, с. 163; 5, с. 6; 6, с. 279]. Що стосується законодавчого рівня, то чинний КК України до «інших заходів кримінально-правового характеру» відносить виключно примусові заходи медичного характеру, примусове лікування та спеціальну конфіскацію [2, ст. ст. 92–96-2]. А усі інші заходи некарального характеру, які застосовуються до особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, на думку законодавця, охоплюються поняттям «інші кримінально-правові наслідки» [2, ч. 3 ст. 3].

Тобто, враховуючи те, що усю сукупність заходів кримінально-правового характеру можна умовно поділити на три групи: заходи заохочення [3, с. 65; 4, с. 163; 5, с. 6; 6, с. 279], заходи безпеки [3, с. 65; 4, с. 163; 5, с. 6; 6, с. 279] та заходи покарання [3, с. 65; 4, с. 163; 5, с. 6; 6, с. 279], «кримінально-правові заходи безпеки» співвідносяться з «іншими заходами кримінально-правового характеру» та «іншими кримінально-правовими наслідками» як частина і ціле.

Виходячи із наведеного вище поняття заходів безпеки як різновиду заходів кримінально-правового характеру, можна виокремити низку ознак, що їм притаманні та відображають їх правову природу. Так, перша ознака кримінально-правових заходів безпеки характеризується тим, що такі заходи є різновидом заходів кримінально-правового характеру [7, с. 46; 8, с. 333], тобто це вказує на необхідність чіткої їх регламентації положеннями Загальної частини КК України. Саме так забезпечується дотримання принципу законності у кримінальному праві під час їх застосування до осіб, які перебувають у так званому «небезпечному стані».

Друга ознака зазначених заходів пов'язана із реалізацією їх на практиці. Зокрема, кримінально-правові заходи безпеки застосовуються від імені держави за мотивованим рішенням суду [9, с. 53; 8, с. 334].

Третя ознака свідчить про можливість застосування кримінально-правових заходів безпеки тільки за наявності для цього законних підстав, зокрема фактичної і юридичної (нормативно-правової), не залежно від того, чи передбачені такі заходи санкцією відповідної статті Особливої частини КК України, чи ні. У зв'язку з цим незрозумілою є позиція Н.А. Орловської, яка, досліджуючи питання санкцій кримінально-правової норми, засади та принципи їх формування, зазначає, що примусові заходи кримінально-правового характеру (у систему яких не входять заходи покарання) можуть бути призначені лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК України [10, с. 427].

Ще одна ознака досліджуваних заходів виявляється у тому, що вони застосовуються тільки до тієї особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене відповідною статтею Особливої частини КК України і перебуває у так званому «небезпечному стані», який об'єктивно свідчить про ймовірність повторного вчинення нею у майбутньому такого ж діяння. А це означає, що кримінально-правові заходи безпеки не можуть застосовуватися до тих осіб, які ще не вчинили жодного суспільно небезпечного діяння, хоча з огляду на характеристику їхньої антисоціальної поведінки є велика ймовірність того, що вони здатні у майбутньому його вчинити (перебувають у «передделіктному (передкримінальному) небезпечному стані»).

П'ята ознака: застосування кримінально-правових заходів до відповідної особи спрямоване виключно на усунення того «небезпечного стану», у якому вона перебуває [10, с. 6; 11, с. 5], а не на відплату такої особи за вчинене нею діяння.

Шоста ознака кримінально-правових заходів безпеки пов'язана з реалізацією кримінальної відповідальності. Зокрема, найбільш дискусійним у теорії кримінального права є питання про те, чи є кримінально-правові заходи безпеки формою реалізації кримінальної відповідальності. Ця проблема пов'язана із тим, що в юридичній науці тривалий час основним (головним) засобом кримінально-правового впливу на злочинця вважалося покарання. З цього приводу М.І. Ковальов зазначав: «... єдиним методом регулювання кримінально-правових відносин є загроза застосування покарання, що міститься у кримінально-правових санкціях, та його застосування у випадках вчинення кримінально карного діяння» [12, с. 82]. Тому щоб дати ґрунтовну і зрозумілу відповідь на це запитання, доцільно досліджувати заходи зіставити з формами реакції держави на суспільно небезпечні діяння та формами реалізації кримінальної відповідальності. Найперше необхідно зауважити, що форми реакції держави на суспільно небезпечні діяння не слід ототожнювати із формами реалізації кримінальної відповідальності, оскільки останні є однією із різновидів форм кримінально-правової реакції держави, адже не охоплюють усі можливі наслідки вчиненого особою суспільно небезпечного діяння, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України. Це пояснюється тим, що, по-перше, кримінальній відповідальності підлягають виключно ті особи, які вчинили злочин у віці, з якого, відповідно до положень КК України, може наставати така відповідальність [2, ч. 1 ст. 18], тоді як інші форми реакції держави на особу можуть застосовуватися і за відсутності у неї ознак суб'єкта злочину. Тобто залежно від об'єкта здійснення існує два види кримінально-правового впливу: кримінально-правовий вплив на злочин (злочинність) і кримінально-правовий вплив на суспільно небезпечне діяння за відсутності у ньому складу злочину [13, с. 6]. В останньому випадку йдеться про ті його різновиди, які застосовуються до особи за вчинення

нею суспільно небезпечного діяння, у якому відсутні усі необхідні елементи чи ознаки складу конкретного злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України (наприклад, примусові заходи медичного характеру, що застосовуються до неосудних осіб [2, п. 1 ч. 1 ст. 93], або примусові заходи виховного характеру, що застосовуються до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння у віці, з якого, відповідно до положень КК України, не може наставати кримінальна відповідальність [2, ст. 22]), адже наявність складу злочину – це не єдина підстава здійснення кримінально-правового впливу на відповідну особу [13, с. 6]. По-друге, кримінально-правовий вплив на злочини може виражатися і у формі притягнення винного до кримінальної відповідальності, і у формі звільнення його від такої (наприклад, ч. 1 ст. 97 КК України). В останньому випадку виникає прояв до винної особи певної «поблажливості» з боку держави, а не беззастережне її пробачення [14, с. 124].

Зокрема, у теорії кримінального права виокремлюють такі класичні форми реалізації кримінальної відповідальності [15, с. 56]:

1) основною формою реалізації кримінальної відповідальності є винесення судом обвинувального вироку з призначенням засудженому відповідного виду та строку (розміру) покарання, яке особою відбувається реально;

2) другою за поширеністю формою реалізації кримінальної відповідальності є винесення судом обвинувального вироку з призначенням відповідного виду та строку (розміру) покарання з одночасним застосуванням звільнення від реального його відбування;

3) третя форма – засудження винного без призначення покарання з одночасним звільненням від його відбування на підставі ч. 4 ст. 74 КК (наявність бездоганної поведінки та сумлінного ставлення до праці цією особою на час розгляду справи в суді).

Отже, йдеться про те, що кримінальна відповідальність може супроводжуватися не тільки застосуванням заходів покарання, вона може бути реалізована й у формі засудження винного без призначення йому покарання [16, с. 34, 35; 17, с. 144; 18, с. 116, 117; 19, с. 15, 18; 20, с. 118; 21, с. 10, 12; 22, с. 126]. Не обмежується кримінальна відповідальність виключно заходами покарання і на думку І.О. Нечаєвої [23, с. 15]. Це свідчить про те, що складовими елементами такої відповідальності є, по-перше, винесення щодо особи обвинувального вироку, що доводить її вину у вчиненні конкретного суспільно небезпечного діяння; по-друге, настання для такої особи певних негативних наслідків.

У зв'язку з цим, слід констатувати, що лише ті кримінально-правові заходи безпеки, які застосовуються до особи на підставі винесеного судом обвинувального вироку, беззаперечно виступають формою реалізації кримінальної відповідальності.

Отже, дослідивши проблему співвідношення кримінально-правових заходів безпеки із формами реалізації кримінальної відповідальності, вважається за доцільне підтримати у цьому контексті позиції М.О. Стручкова та М.І. Хавронюка. Зокрема, як стверджує М.І. Хавронюк, заходи безпеки можуть бути застосовані не лише у разі притягнення особи до кримінальної відповідальності, але й поза кримінальною відповідальністю [6, с. 279], де водночас остаточно констатується те, що не всі досліджувані заходи здатні повною мірою забезпечити реалізацію кримінальної відповідальності. Попри це, як зазначив М.О. Стручков, вивчаючи проблему кримінальної відповідальності та її реалізацію у сфері протидії злочинності, у тих випадках, коли кримінальна відповідальність не припиняється, але покарання особі не призначається, доцільніше все ж таки говорити про особливу форму її реалізації, зокрема, не у формі призначення такій особі покарання, а у формі застосування до неї інших заходів кримінально-правового характеру – заходів безпеки [24, с. 78].

Досі до кінця не визначеною і такою, що потребує остаточного вирішення у теорії кримінального права, є також проблема, пов'язана зі з'ясуванням питання, чи наділені кримінально-правові заходи безпеки елементами кари? Зокрема, Л.В. Багрій-Шахматов, вивчаючи систему кримінально-правових заходів загалом, зазначав, що не тільки заходи покарання, а й інші заходи містять кримінальну кару [25, с. 109].

В.І. Арькова та Я.М. Шевченко зауважують, що про наявність карального елемента, наприклад, у таких заходах, як примусові заходи виховного характеру, свідчить те, що зазначені заходи застосовуються за вчинення діянь, які містять усі ознаки складу злочину. Каральний бік цих заходів виявляється в їх обов'язковості під час виконання, у примусовому обмеженні поведінки, свободи неповнолітнього, який змушений дотримуватися певних вимог і виконувати певні дії незалежно від його бажання [26, с. 16; 22, с. 135, 136].

Дещо двоюкою з цього приводу є позиція І.М. Горбачової, яка у науковому дослідженні зазначає, що, попри обмежувальний характер заходів безпеки, вони, як правило, вільні від елементів кари [9, с. 16]. Тобто вчена допускає наявність елементів кари в окремих видах заходів безпеки, однак не наводить жодних обґрунтувань, які заходи безпеки, на її думку, наділені, а які не наділені каральним характером.

Проте поряд із позиціями учених, які стверджують про наявність елементів кари у кримінально-правових заходах безпеки, існує й абсолютно протилежна думка щодо окресленої проблеми, яку

підтримують значно більше дослідників та належно її обґрунтовують. Так, на думку С.Г. Келіної, інші заходи кримінально-правового характеру, незважаючи на те, що вони пов'язані з певними правообмеженнями, позбавлені карального характеру, оскільки основне їх призначення полягає в тому, щоб утримати особу від повторного порушення кримінального закону [27, с. 53].

Про відсутність елементів кари в кримінально-правових заходах безпеки частково зазначали також І.С. Ной, С.Я. Уліцький, А.Е. Якубов, В.М. Бурдін, О.Ф. Ковітіді та ін.

Зокрема, С.Я. Уліцький стверджує, що примусові заходи медичного характеру становлять міру державного примусу, але вони позбавлені карального характеру [28, с. 4].

І.С. Ной, А.Е. Якубов та ін. визнають, що примусові заходи виховного характеру не містять кари, незважаючи на те, що вони призначаються примусово, незалежно від волі і бажання винного [29, с. 145; 30, с. 100, 31, 119; 32, с. 139]. До учених, які відзначають відсутність кари у примусових заходах виховного характеру, належать й В.М. Бурдін та О.Ф. Ковітіді, оскільки, на їхню думку, передбачені ч. 2 ст. 105 КК заходи поєднують елементи виховання і контролю, а не елементи кари [33, с. 74; 34, с. 203]. Крім того, характерною тенденцією розвитку ювенальної юстиції є тяжіння до некаральних санкцій – переважного застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного впливу, а не покарання [35, с. 253; 36, с. 16; 37, с. 14, 15].

Отже, саме позиції тих учених, які схвалюють некаральний характер кримінально-правових заходів безпеки, слід підтримати, оскільки, як правильно зазначають Н.С. Крилова, А.В. Серебреннікова та М.І. Хавронюк, репресивний характер мають тільки покарання, а у заходах безпеки відсутній елемент кари, адже останні безпосередньо спрямовані на усунення у особи, яка вчинила те чи інше суспільно небезпечне діяння, передбачене відповідною статтею Особливої частини КК України, наявного у неї «небезпечного стану» [5, с. 6; 11, с. 5], а не на відплату такої особи за вчинене нею діяння [38, с. 159].

Вивчаючи зміст заходів безпеки, характерних для кримінального права нашої держави, необхідно зазначити, що він полягає у певному обсязі державного примусу, який зводиться до обмежень (фізичних та/або майнових) або повного позбавлення прав і свобод особи, що вчинила суспільно небезпечне діяння, яке підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, і перебуває у так званому «небезпечному стані».

На науковому рівні зміст кримінально-правових заходів в цілому достатньо дослідив О.В. Козаченко. Оскільки заходи безпеки є різновидом заходів кримінально-правового характеру, то з'ясовуючи їх зміст, слід виходити із позиції зазначеного вище ученого. Зокрема, О.В. Козаченко зазначає, що зміст кримінально-правових заходів визначається об'єктивною і суб'єктивною складовими. При цьому об'єктивна характеристика кримінально-правових заходів визначається соціальною обґрунтованістю їхньої появи серед правових заходів впливу на поведінку особи, яка визначається соціальною доцільністю і необхідністю їх застосування до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, з метою забезпечення її покарання як акту соціальної справедливості, її виховання, надання медичної допомоги і відновлення змісту тих відносин, які існували до моменту вчинення нею відповідного суспільно небезпечного діяння. Крім того, об'єктивна складова кримінально-правових заходів знаходить своє вираження також і в процесі їх нормативного визначення, якщо враховувати, що саме право повинно віддзеркалювати об'єктивно існуючі закономірності соціального регулювання, які склалися як результат культурологічного розвитку суспільства із зосередженням на доцентровому значенні людини, яка забезпечує не тільки єдність права і культури, але й об'єктивного і суб'єктивного в їхніх інституціях [39, с. 208].

Що стосується суб'єктивної складової змісту кримінально-правових заходів, то вона визначається обов'язком особи, до якої вони застосовуються, зазнати кари, виховного, медичного впливу чи інших позбавлень у зв'язку із забезпеченням виконання завдань кримінально-правової реституції і виконати всі вимоги закону, які відносяться до порядку застосування кримінально-правових заходів [39, с. 208]. Враховуючи особливості кримінально-правових заходів безпеки, що безпосередньо спрямовані на усунення у особи, яка вчинила те чи інше суспільно небезпечне діяння, передбачене відповідною статтею Особливої частини КК України, наявного у неї «небезпечного стану» [5, с. 6; 11, с. 5], а не на відплату такої особи за вчинене нею суспільно небезпечне діяння [38, с. 159], варто відмітити, що суб'єктивна складова їх змісту виражається саме у застосуванні до відповідної особи виховного, медичного впливу чи інших обмежень (фізичних та/або майнових) або повного позбавлення її прав і свобод.

Отже, об'єктивні та суб'єктивні характеристики змісту кримінально-правових заходів, у т. ч. й заходів безпеки, на думку ученого, утворюють систему юридичних властивостей останніх, які отримують інструментальний характер завдяки такій суттєвій ознаці кримінально-правового впливу, як функціональна здатність відновлення соціальної справедливості, порушеної в результаті вчинення суспільно небезпечного діяння [39, с. 208-209].

Висновки. Таким чином, підводячи підсумки з усього вище наведеного, слід зазначити, що сутність та зміст кримінально-правових заходів безпеки завжди перебувають у єдності між собою, оскільки сутність зумовлює типові риси та сам зміст досліджуваних заходів, який через свої об'єктивно-суб'єктивні характеристики виражає їхню правову природу та визначає місце у сфері протидії злочинності.

Список використаних джерел:

1. Шпілярович В.В. Кримінально-правові заходи безпеки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В.В. Шпілярович. – Львів, 2015. – 20 с.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
3. Щедрин Н.В. Введение в правовую теорию мер безопасности: монография / Н.В. Щедрин. – Красноярск, 1999. – 180 с.
4. Щедрин Н.В. Концептуально-теоретические основы правового регулирования и применения мер безопасности: монография / Н.В. Щедрин. – Красноярск, 2010. – 324 с.
5. Хавронюк М. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають / М.І. Хавронюк // Юридичний вісник України. – 2013. – № 21 (934). – С. 6–7.
6. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: монографія / М.І. Хавронюк. – К., 2006. – 1048 с.
7. Медведев Е. Понятие и виды иных мер уголовно-правового характера, применяемых за совершение преступлений / Е. Медведев // Уголовное право. – 2009. – № 5 (сентябрь–октябрь). – С. 46–51.
8. Пономаренко Ю.А. До питання про заходи безпеки за кримінальним законодавством України / Ю.А. Пономаренко // Кримінальний кодекс України: 10 років очікувань: тези доповідей та повідомлень учасників Міжнародного симпозіуму (23–24 вересня 2011 р.). – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – С. 332–334.
9. Горбачова І.М. Заходи безпеки у кримінальному праві України (порівняльно-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І.М. Горбачова. – Одеса, 2008. – 245 с.
10. Орловська Н.А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н.А. Орловська. – Одеса, 2012. – 432 с.
11. Хавронюк М.І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають / М.І. Хавронюк // Юридичний вісник України. – 2013. – № 22 (935). – С. 5.
12. Ковалев М.И. Советское уголовное право: курс лекций. – Вып. 1. / М.И. Ковалев. – Свердловск, 1971. – 387 с.
13. Вечерова Є.М. Некаральний кримінально-правовий вплив на неповнолітніх в Україні (кримінологічні засади): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 – «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Є.М. Вечерова. – Одеса, 2010. – 20 с.
14. Вечерова Є.М. Заходи кримінально-правового впливу на злочини: поняття, умови застосування та види / Є.М. Вечерова // Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. – 2011. – № 2. – С. 124–126.
15. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина: навчальний посібник / П.Л. Фріс. – К., 2004. – 362 с.
16. Давыдов П.М. Обвинительный приговор – основная форма реализации уголовной ответственности / П.М. Давыдов // Применение норм процессуального права: процессуальные средства реализации уголов. ответственности: сб. статей / редкол.: П.М. Давыдов (отв. ред.) и др. – Свердловск, 1979. – С. 34–42.
17. Дагель П.С. Принципы советского уголовного права / П.С. Дагель // Советское государство и право. – 1972. – №3. – С. 143–144.
18. Ретюнских И.С. Уголовная ответственность и ее реализация по советскому законодательству / И.С. Ретюнских // Уголовная ответственность: проблемы содержания, установления, реализации: межвузовский сборник научных трудов / редкол.: О.Я. Баев (отв. ред.) и др. – Воронеж: Воронеж. гос. ун-т им. Ленинского комсомола, 1989. – С. 112–118.
19. Санталов А.И. Теоретические вопросы уголовной ответственности: монография / А.И. Санталов. – Ленинград, 1982. – 96 с.
20. Соловьев И.Ф. Установление и реализация уголовной ответственности в приговоре суда / И.Ф. Соловьев // Уголовная ответственность: основания и порядок реализации: межвузовский сборник научных статей. – Самара, 1991. – С. 115–122.

21. Скибицкий В.В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывание наказания / В.В. Скибицкий. – К., 1987. – 184 с.
22. Шевченко Я.Н. Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних; отв. ред. И.П. Лановенко. – К., 1976. – 189 с.
23. Нечаева И.А. Построение санкций за преступления в сфере экономической деятельности: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / И.А. Нечаева. – Краснодар, 2002. – 191 с.
24. Стручков Н.А. Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью: монография / Н.А. Стручков. – Саратов, 1978. – 288 с.
25. Багрий-Шахматов Л.В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации / Л.В. Багрий-Шахматов. – Одесса, 2000. – 412 с.
26. Арькова В.И. Принудительные меры воспитательного характера, применяемые к несовершеннолетним: учебное пособие / В.И. Арькова. – Иркутск, 1978. – 58 с.
27. Келина С.Г. Наказание и иные меры уголовно-правового характера / С.Г. Келина // Государство и право. – 2007. – №6. – С. 51–58.
28. Улицкий С.Я. Проблемы принудительных мер медицинского характера: учебное пособие по уголовному праву и уголовному процессу / С.Я. Улицкий. – Владивосток, 1973. – 28 с.
29. Ной И.С. Вопросы теории наказания в советском уголовном праве / И.С. Ной. – Саратов, 1962. – 156 с.
30. Якубов А.Е. Освобождение несовершеннолетних от ответственности и наказания с применением принудительных мер воспитательного характера по советскому уголовному праву: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А.Е. Якубов. – М., 1971. – 305 с.
31. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; за ред. професорів М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – Київ–Харків, 2001. – 416 с.
32. Современные тенденции развития социалистического уголовного права / В.Н. Кудрявцев, Т. Хорват, К. Дьерди и др.; под. ред. В.Н. Кудрявцева. – Москва, 1983. – 192 с.
33. Бурдін В.М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: [монографія] / В.М. Бурдін. – К., 2004. – 240 с.
34. Ковітіді О.Ф. Звільнення від кримінальної відповідальності за нормами Загальної частини КК України: [навчальний посібник] / О.Ф. Ковітіді. – Сімферополь, 2005. – 224 с.
35. Крестовська Н.М. Ювенальна юстиція як засіб попередження злочинності неповнолітніх: світовий досвід / Н.М. Крестовська // Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю на етапі реформування кримінального судочинства: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (14–15 травня 2002 р.). – Запоріжжя, 2002. – С. 250–254.
36. Мельникова Э.Б. Ювенальная юстиция: проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии: учебное пособие / Э.Б. Мельникова. – 2-е изд., испр., доп. – М., 2001. – 272 с.
37. Нека Л.И. Организация правосудия по делам несовершеннолетних в США и Великобритании: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс та криміналістика; оперативно-розсыльная деятельность» / Л.И. Нека. – М., 1990. – 23 с.
38. Крылова Н.Е. Уголовное право зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии): [учебное пособие] / Н.Е. Крылова, А.В. Серебренникова. – М., 1997. – 192 с.
39. Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи: культуро-антропологічний вимір : [монографія] / О.В. Козаченко. – Миколаїв : Іліон, 2011. – 504 с.

